

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 121 (2008)

Artikel: Il rumantsch chantunal e federal sco lingua da translaziun
Autor: Grünert, Matthias
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-236925>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 16.11.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il rumantsch chantunal e federal sco lingua da translaziun

Matthias Grünert

1. Introducziun

Sco lingua uffiziala dal chantun Grischun e da la confederaziun è il rumantsch exclusivamain ina lingua transladata. Entant che vischnancas che dovran il rumantsch sco lingua uffiziala redigian er texts directamain en rumantsch, na succeda quai betg sin ils nivels superiors da l'administraziun statale.

Sche la basa da texts d'ina tscherta domena èn adina texts redigids en in'otra lingua, s'impona la dumonda, co e quant che la *producziun betg originala da texts* è influenzada da ses models. Solèr ha descrit, co ch'il discurs rumantsch dependa da models tudestgs en la domena dals meds da massa, nua che funtaunas tudestgas giogan ina rolla impurtanta (SOLÈR 1998:157/160s., SOLÈR 2002:259–261, SOLÈR 2003:112–118). Là fissi dentant problematic da discurre d'ina «producziun betg originala», perquai ch'il discurs dals meds da massa n'è betg en emprima lingua in discurs che reproducescha exactamain discurs producids avant (quai che pertutga translaziuns en ils meds da massa fissan da menziunar translaziuns da novitads d'agenturas u discurs translats en emissiuns da radio e televisiun; il radio e la televisiun rumantscha na translateschan però betg discurs ch'èn udibels en tudestg en lur emissiuns, entant che la pressa rumantscha translatescha intervistas fatgas cun personas da lingua tudestga). La domena administrativa sa distingua en quel regard che texts redigids en differentas linguas cumparan in sper l'auter. Il text betg original vegn cumpareglià cul text original, el al stuess reproducir en maniera uschè fidaivla sco pussaivel, tant areguard la semantica sco areguard l'adequatezza dal register da la lingua. Interferenzas tranter las duas linguas sa dattan però tgunsch, sche la pretensiun da la vischinanza tranter ils dus texts vegn chapida sin in nivel memia superfizial: sch'ins na resguarda p. ex. betg che expressiuns apparentamain correspudentas han *extensiuns e cun quai er implicaziuns semanticas differentas* u che expressiuns correspudentas sin il nivel semantic pon appartegnair a *registers differentes da la lingua*, pli en general sch'ins negligescha la pretensiun ch'il text translata stuess esser *confurm a la norma da l'adiever* da la lingua da destinaziun. En il cas d'ina lingua minoritara cun in code scrit main sviluppà e main derasà stuess ins observar spezialmain la

pretensiun da betg sviluppar in code scrit che s'isolescha dal code oral, uschia ch'el vegniss percepì sco ester dals utilisaders da la lingua¹.

Ina circumstanza speziala en il cas dal *rumantsch translata dal tudestg* è il contact intensiv tranter las duas linguas pertutgadas. Pervi da quest contact èsi per part grev d'eruir, quant fitg ch'in adiever particular è provocà dal text original tudestg e quant fitg ch'el s'impona perquai ch'el fa gia part da la norma da l'adiever dal rumantsch. Malgrà tschertas intschertezzas che sa dattan pia en l'interpretaziun mussan ils exempels ch'jau preschent (surtut or da las explicaziuns per las votaziuns chantunales e federalas ed or da las comunicaziuns als meds da massa da la chanzlia chantunala) ch'ils texts rumantschs han la tendenza da restar tatgads memia fitg vi dal model tudestg sin ils nivels da la *semantica lexicala* (chap. 2) e da la *sintaxa* (chap. 3). Plinavant dattan en egl *terms che appartegnan ad in register (memia) aut* ed èn per part pli grevs da chapir ch'ils terms tudestgs che fissan da translatar (chap. 4). A la fin rend jau attent a sbagls ed inexactezzas da cuntegn (chap. 5).

En ils cas nua che la versiun rumantscha suonda memia fitg la formulaziun tudestga porscha la versiun taliana savens ina soluziun che inditgass ina meglra via per la translaziun rumantscha. Cun quai na vi jau betg propagar il talian sco model per il rumantsch². Jau vuless simplamain constatar ch'il talian, che ha ina norma pli stretga ch'il rumantsch, *sforza da prender ina distanza pli gronda da l'original tudestg*. Questa distanza pli gronda po furnir sugeriments nizzaivels per la translaziun en rumantsch³.

¹ Jau abstrahesch en quest context da la problematica ch'il rumantsch grischun sco varietad po esser percepì sco ester e ma limitesch a la valitaziun entaifer il spectrum da variaziun ch'il rumantsch grischun admitta.

² Quai era usità en Engiadina enfin ils onns 1930, cfr. la posiziun suandanta da Chasper Pult: «Eu less be... cha nossa glied rafüdess da tour – sco ch'ella ha fat infin uossa sainza savair – il talian sco unica norma pel rumantsch» (PULT 1941:40). Cfr. er GRÜNERT 2005.

³ En il cas dals texts da la confederaziun, che vegnan translata en quatter linguas, po er la versiun franzosa esser nizzaivla. En mia contribuziun renviesch jau be al talian, l'autra lingua neolatina, en la quala er ils texts da l'administraziun dal chantun Grischun èn disponibels. Las versiuns franzosas da la confederaziun na furneschan per mes exempels betg sugeriments supplementars che las versiuns talianas na furnissan betg da lur vart.

2. La semantica lexicala

Ils exempels suandants mussan ch'ìls champs semantics da plets rumantschs vegnan schlargiads pervi da l'influenza da plets tudestgs be parzialmain correspundents:

- «*Rollenverständnis*⁴ der Frau» → «*enclegientscha* da la rolla da la dunna» (*Comm.* 30.11.2006), empè da «*maniera d'encleger* la rolla da la dunna» (cfr. en la versiun taliana «*modo di intendere* il ruolo della donna»). – *Enclegientscha* vul dir 'capacitad d'encleger, chapir' (*encleger/chapir* en il senn da 'tschiffar cun l'intelletg' e 'giustifitgar, perstgisar'), *enclegientscha* n'è dentant betg usità en il senn da 'concepziun' sco il term tudestg *Verständnis*.
- «Jede dritte Ehe in der Schweiz wird heute zwischen Menschen verschiedener Staatsangehörigkeit geschlossen» → «Mintga terza lètg en Svizra vegn serrada oz tranter persunas da differenta naziunalitad» (*Vot.* 24.9.2006:17), «Im Jahre 2005 wurden 805 Ehen geschlossen» → «L'onn 2005 èn vegnidas concludidas 805 lètgs» (*Comm.* 30.11.2006). – Domadus verbs, *serrar* e *concluder*, n'èn betg adattads: *serrar* designescha be la serrada da serradiras e da spazis, *concluder* vul dir 'terminar' e 'trair conclusiuns'. Soluziuns alternativass fissan: «En in da trais pèrs che sa maridan en Svizra han ils partenaris naziunalitads differentas» u «En Svizra unescha ina da trais lètgs persunas da naziunalitad differenta» (cfr. la versiun taliana: «In Svizzera un matrimonio su tre unisce persone di cittadinanza diversa») respectivamain «L'onn 2005 èn vegnidas registradas 805 lètgs novas».
- «Wer die Schweiz nicht freiwillig verlässt» → «Tgi che na banduna betg la Svizra en moda facultativa» (*Vot.* 24.9.2006:25). – *Facultativ* caracterisescha ina purschida, in'activitad ch'ins po tscherner (p.ex. *in curs facultativ*, *la participaziun è facultativa*), betg in'activitad che vegn exequida. En quest ultim cas fissi da duvrrar *da libra veglia*.

En auters cas dovr'ins terms rumantschs memia generals per translatar terms tudestgs pli specifics, quai che engrevgescha la chapientscha:

- «Die Volksinitiative will touristisch genutzte Erholungsgebiete vor dem Fluglärm von Militärjets schützen. Deshalb will sie in Friedenszeiten Übungsflüge mit Kampfjets in diesen Gebieten vollständig verbieten. Einsatzflüge mit Kampfjets sollen möglich bleiben.» → «L'iniziativa dal pievel vul proteger territoris turistics, che servan a la recreaziun, cunter la canera che vegn cha-

⁴ Ils cursivs en ils citats èn mes.

schunada d'aviuns da cumbat. Pervia da quai vul ella scumandar – en temps da pasch – tut ils sgols d'exercizi cun aviuns da cumbat en quests territoris. *Sgols d'acziun* cun aviuns da cumbat duain pudair vegnir fatgs.» (Vot. 24.2.2008:6) – Il term *acziun* è memia general per pudair servir sco equivalent da *Einsatz*, er sch'el sa collia cun in passadi precedent (ina pagina avant il passadi cità), nua che *acziun* vegn specificità: «Aviuns da cumbat da l'armada svizra vegnan duvrads en mintga situaziun da la politica da segirezza: en il mintgadi per *acziuns da polizia aviatica* e per exercitar il cas d'urgenza. En cas spezial, per exempel durant il forum economic mundial (WEF) u durant la EURO 2008, servan els a segirar il spazi d'aria local. L'aviatica militar examinescha di per di l'identitad d'eromobils u controllescha che las restricziuns ch'il cussegl federal ha relaschà e che concernan l'utilisaziun dal spazi d'aria vegnian observadas.» Da quest passadi resulta che *acziuns da polizia aviatica* han da far cun la controlla dal spazi d'aria. Ins pudess damai proponer, sco expressiun pli specifica, *sgols da controlla* per 'Einsatzflüge'.

- «Ergänzend dazu [zum geographisch-topographischen Lastenausgleich] wird der bestehende Lastenausgleich Soziales (SLA) neu konzipiert. Dadurch sollen extreme Belastungen für die einzelnen Gemeinden verhindert, die *Anreizmechanismen* und die Steuerbarkeit verbessert sowie der administrative Aufwand reduziert werden.» → «Per cumplettar quest instrument [la gulivaziun da las grevezas geografic-topograficas] vegn concepida da nov la gulivaziun da las grevezas socialas (GGS) ch'exista gia. Cun quai duain vegnir evitadas grevezas extremas per las singulas vischnancas, meglierads ils *mecanissem d'impuls* e l'imponibladad sco er reducids ils custs e la lavur administrativa.» (Comm. 16.04.2008) – *Impuls*, ch'è vegnì tschernì sco equivalent da *Anreiz*, cuvra in champ semantic pli vast ch'il term tudestg. Entant che *Anreiz* designescha be in stimol che agescha sin il carstgaun nà da l'exteriur, po *impuls* (rum.)/*Impuls* (tud.) er designar in process a l'interiur dal carstgaun (Decurtins 2001: 'innerer Drang, Trieb'⁵, Wahrig 2006: 'innere Regung, Augenblicksentschluss'). Ultra da quai è *impuls* (rum.)/*Impuls* (tud.) in term da la tecnica e da las ciencias natirals (Decurtins 2001: 'Antrieb, Antriebskraft [Änderung der Bewegungsgrösse]'; Wahrig 2006: 'Bewegungsgröße eines Körpers, Produkt aus Masse und Geschwindigkeit', 'kurzer elektrischer Spannungs- od. Stromstoß'). Cunquai che er *mecanissem* è in term da la domena da la tecnica, è la cumbinaziun *mecanissem d'impuls* spezialmain inadaptada sco equivalent da la noziun psicologica *Anreizmechanismus*. Per

⁵ Cfr. er exempels litterars citads en il *DRG* s. v. *impuls*: «Usche las vossas remas, / dictadas digls impols, / èn stgiras scu noss semas» (SPEGNAS, *Rosas* 1, 30), «Avon ch'ella damogni la secunda furnada en salv, vegn ella neutier, aulza ils mauns e fa hantieris ed ha la spida els encardens dalla bucca, essend ch'ella ei mai vegnida sur ils impuls natural ora» (HENDRY, *Vegnida* 74).

Anreiz, in nomen d'acziun che renviescha ad ina basa verbala (*anreizen*), pudess ins proponer er en rumantsch in nomen deverbale, *stimulaziun* (←*stimular*): «Cun quai duain vegnir evitads custs memia gronds per las singulas vischnancas, meglierads ils *mecanissem da stimulaziun*...⁶».

3. La sintaxa

Entant ch'ils cas tractads fin ussa, che pertutgan la schelta da plets, documenteschan soluziuns *ad hoc*, ch'èn tendenzialmain surpassaments da la norma da l'adiever, constatesch'ins sin il nivel da la sintaxa pli savens adievers ch'èn gia derasads en la pressa e/u en la lingua currenta, che paran dentant da s'imponer memia automaticamain en la translaziun, a basa dal model tudestg.

3.1. Preposiziuns

In champ impurtant d'interferenzas è quel da las preposiziuns. Qua observ'ins ina ferma tendenza a correspundenzas «1:1», quai ch'jau illustresch cun l'exempel da *tar* che serva en maniera vaira consequenta sco equivalent dal tud. *bei*.

In'interferenza evidenta dal tudestg constatesch'ins là nua che *tar* designescha in tema, davart il qual i vegn ditg insatge. En tals cas è *tar* parafasabel cun 'quai che pertutga' u 'areguard':

- «Handlungsbedarf ortet die Regierung insbesondere noch *bei* der Verbesserung der Vereinbarkeit von Kinderbetreuung und Erwerbstätigkeit» → «In basegn d'agir vesa la regenza oravant tut anc *tar* il meglierament da la cumpatibilitad da la tgira d'uffants e da la professiun» (*Comm.* 30.11.2006).
- «*Bei* der Porta Alpina geht es nicht um eine zusätzliche Haltestelle» → «*Tar* la Porta Alpina na sa tracti betg d'ina fermada supplementara» (*Vot. chant.* 12.2.2006:4).

En quests cas pudess ins simplifitgar, renunziand a la preposiziun che marchescha il tema: «Quai che sto vegnir meglierà tenor la regenza è oravant tut la cumpatibilitad da la tgira d'uffants e da la professiun», «La

⁶ Jau hai er remplazzà *grevezzas extremas* cun l'expressiun pli chapibla *custs memia gronds*. Ina proposta per ina correctura en il rest da la frasa dun jau sutvart en il chap. 5.

Porta Alpina n'è betg ina fermada supplementara» (cfr. la versiun taliana: «La Porta Alpina non è una fermata supplementare», *Vot. chant.* 12.2.2006:3).

Autras interferenzas dal tudestg observ'ins en cas nua che *tar* designescha ina situaziun u ina circumstanza:

- «Gerät ein ziviles Luftfahrzeug in Schwierigkeiten, zum Beispiel bei Navigationsproblemen oder Funkpannen...» → «Sch'in eromobil civil survegn difficultads, per exempel *tar* problems cun la navigaziun u *tar* incaps cun la radiofonia...» (*Vot. chant.* 24.2.2008:6s.). Qua pudess ins remplazzar *tar* cun la locuziun preposiziunala *en (il) cas da*: «Sch'in aviun civil sa chatta en difficultads⁷, per exempel *en cas da* problems da navigaziun u d'incaps cun la radiofonia...» (cfr. la versiun taliana: «Se un aeromobile civile viene a trovarsi in serie difficoltà, ad esempio in caso di problemi di navigazione o avarie al sistema radio...»). Pli legibla fiss dentant la suandanta versiun cun ina preposiziun pli currenta: «Sch'in aviun civil sa chatta en difficultads, per exempel pervi da problems da navigaziun u da radiofonia...».
- «Der Grosse Rat hat die Teilrevision des Gesundheitsgesetzes mit 81 zu null Stimmen bei drei Enthaltungen verabschiedet» → «Il cussegl grond ha deliberà la revisiun parziala da la lescha da sanadad cun 81 cunter 0 vuschs *tar* 3 abstenziuns» (*Vot. chant.* 25.11.2007:11). In'alternativa fiss la represa da la preposiziun *cun*: «cun 81 cunter 0 vuschs e *cun* 3 abstenziuns» (cfr. la versiun taliana: «Il Gran Consiglio ha approvato la revisione parziale della legge sull'igiene pubblica con 81 voti favorevoli, nessun voto contrario e con tre astensioni», *Vot. chant.* 25.11.2007:10). In'otra pussaivladad fiss quella da betg reprender la preposiziun *cun* en connex cun la menziun da las abstenziuns, ina soluziun ch'ins n'observa betg mo per talian («Il consiglio nazionale ha respinto l'iniziativa con 119 voti contro 58 e 11 astensioni», *Vot.* 24.2.2008:4), mabain er per tudestg («Der Grosse Rat stimmt der Teilrevision des Gesetzes über die Krankenversicherung und die Prämienverbilligung [KPVG] mit 94 zu 1 Stimmen und 10 Enthaltungen zu», *Grossratsprotokoll* 1.9.2006:33).

Las preposiziuns n'èn betg mo d'interess en connex cun las interferenzas semanticas, mabain er particularmain en dus contexts: areguard las valenzas dals verbs (chap. 3.2.) e las cumbinaziuns 'nomen + preposiziun + (artitgel +) nomen' che vegnan proponidas sco equivalenzas da cumposiziuns tudestgas (chap. 3.3.).

⁷ Qua hai jau er remplazzà *eromobil* cun *aviun* (cfr. sutvart en il chap. 4 sut il punct 2) e l'expressiun germanisanta *survegnir difficultads* cun *sa chattar en difficultads*.

3.2. Valenzas dals verbs

Calques da valenzas appartegnan per part gia a l'adiever current:

- *eintreten auf* → *entrar sin*: «*Auf* Gesuche von tatsächlich verfolgten Personen *wird* auch dann *eingetreten*, wenn sie keine Papiere vorweisen» → «*Sin* dumondas da persunas che vegnan effectivamain persequitadas *vegn entrà* er, sch'ellas na consegnan nagins documents uffizials» (Vot. 24.9.2006:26). – La versiun taliana («Le domande presentate da richiedenti perseguitati continueranno ad essere esaminate...») sugerescha ina meglra soluziun per il rumantsch: «Dumondas da persunas che vegnan effectivamain persequitadas vegnan examinadas er...».
- *aus A wird B* → *or dad A daventa B*: «*Aus* einem Nebeneinander von kantonalen Bildungssystemen und vom Bund geregelten Teilbereichen *soll* ein überblickbares Gesamtsystem *werden*» → «*Or* dals systems chantunals ch'existan in sper l'auter ed *or* dals secturs parzials che vegnan reglads tras la confederaziun *duai daventar* in sistem general e survesaivel» (Vot. 21.5.2006:5). – Meglier fiss: «Ils systems chantunals ch'existan in sper l'auter ed ils secturs parzials che vegnan reglads da la confederaziun *duain vegnir integrads* en in sistem general e survesaivel».

Daspera chatt'ins in tschert dumber da soluziuns *ad hoc*, nua che la norma da l'adiever vegn surpassada:

- «Sie [die Initiative] verunmöglicht das minimale Training der Luftwaffe und *gefährdet die Erfüllung* des Auftrags der Armee, die schweizerische Souveränität auch in der Luft zu wahren» → «Ella [l'iniziativa] impedescha il trenament minimal da l'aviatica militar e *periclitescha che l'armada possa ademplir* sia incarica da mantegnair la suveranità da la Svizra en l'aria» (Vot. 24.2.2008:5). – Il complement nominal *die Erfüllung* vegn translata cun in complement frasal, *che... possa ademplir*, sco ch'i para perquai ch'ins vulesse evitar il stil nominal pesant che resultass en la translaziun litterala («l'adempliment da l'incarica da l'armada da mantegnair...»). Il verb *periclitar* na po però betg reger in complement frasal («Ella... *periclitescha *che l'armada possa ademplir...*»), mabain be in complement nominal⁸. Per evitar la translaziun litterala memia pesanta pudess ins remplazzar la construcziun cun l'infinitiv, «da

⁸ Cfr. *Pledari Grond* 2006: *periclitar* → G [= infurmaziuns grammaticalas] → «verb cun complement nominal / i-i periclitescha i-i / l'automobilist periclitescha ils uffants / i-i periclitescha i-e / ella periclitescha sia sanadad / i-e periclitescha i-e / la construcziun periclitescha il traffic / subject + predicat + object direct (trans.)».

mantegnair la suveranità en l'aria», cun ina construcziun relativa: «Ella... periclitescha l'adempliment da l'incarica da l'armada, *che sto* mantegnair la suveranità da la Svizra en l'aria» (uschia scursaniss ins la retscha d'adievers da la preposiziun *da*). In'otra pussaivladad fiss quella da remplazzar la segunda part da la construcziun («e periclitescha...») cun ina construcziun independenta, nua ch'ins duvrass il verb *ademplier* empè dal nomen d'acziun *ademplement*: «Ella impedescha il trenament minimal da l'aviatica militara; *uschia dessi la ristga che l'armada na pudess betg pli ademplier* sia incarica da mantegnair la suveranità da la Svizra en l'aria».

- «Bei Widerhandlung gegen die Beschränkung der Abgabebefugnis kann der betreffenden Ärztin beziehungsweise dem betreffenden Arzt die Abgabeberechtigung von Arzneimitteln für die Dauer von ein bis fünf Jahren entzogen werden. Für den *Entzug* genügt auch die fahrlässige Widerhandlung» → «En cas ch'ina media u ch'in medi cuntrafa a la restricziun dal dretg da consegnar medicaments, po ses dretg da consegnar medicaments vegnir retratg durant in fin tschintg onns. Er ina cuntravenziun per negligentscha basta per *privar quest dretg*» (*Vot. chant.* 25.11.2007:5s.). – En il passadi cità cumparan dus equivalents da *entziehen* ch'il *Pledari Grond* registrescha, *retrait* e *privar*. Quests verbs han valenzas differentas: *retrait insatge ad insatgi* vs. *privar insatgi dad insatge* (cfr. *Pledari Grond* 2006, s. v.). En la translaziun han ins però supponì valenzas identicas, **privar insatge* sco *retrait insatge*. En l'ultima frasa citada, nua ch'ins dovra *privar*, fiss er da preferir il passiv, uschia correspundess il subject da la cuntravenziun (*las medias ed ils medis che cuntrafan a la restricziun*) al subject dal «vegnir privà» (*las medias ed ils medis che vegnan privads dal dretg*). Correcta fiss damai la suandanta soluziun: «Er ina cuntravenziun per negligentscha basta per *vegnir privà da quest dretg*». Pli chapibla fiss dentant la suandanta translaziun da las duas frastas tudestgas citadas sura: «Sch'ina media u in medi cuntrafa a la restricziun dal dretg tar la vendita da medicaments, po ella u el perder ses dretg da vender medicaments per in fin tschintg onns. Er sch'ina media u in medi cuntrafa a la restricziun per negligentscha, perda ella u el quest dretg».
- «Die erfolgreiche Umsetzung kann aber nur gelingen, wenn diese in enger Zusammenarbeit mit den kantonalen Behörden *erfolgt*, da die Gesundheitsförderung und Prävention letztlich den Kantonen obliegt» → «Cunquai che la promoziun da la sanadad e la prevenziun èn la finala suttamessas als chantuns, pon ellas dentant vegnir realisadas cun success mo, sch'ellas *vegnan progredidas* en stretga collavuraziun cun las autoritads chantunalas» (*Comm.* 10.4.2008). – *Progredir* è in verb intransitiv e na po damai betg vegnir duvrà en il passiv⁹. L'adiever correct fiss pia: «... sch'ellas *progredeschan* en stretga

⁹ Cfr. *Pledari Grond* 2006: *progredir* → G [= infurmaziuns grammaticalas] → «verb absolut / i-e progredescha / la lavur progredescha / subject + predicat».

collavuraziun cun las autoritads chantunalas». La schelta da *progredir* sco equivalent da *erfolgen* fa dentant surstar. Ella pudess depender dal fatg ch'ins vuleva evitar tant la repetiziun da *vegnan realisadas* sco l'adiever da *succedan* (sunter il nomen *success* en la medema frasa). Sch'ins remplazzass dentant *vegnir realisadas cun success* cun *avoir success*, pudess ins tuttina duvrrar *vegnan realisadas* empè da *progreschan*, quai che fiss pli adattà dal puntg da vista semantic: «Cunquai che la promoziun da la sanadad e la prevenziun èn la finala suttamessas als chantuns, pon ellas dentant *avoir success* mo, sch'ellas *vegnan realisadas* en stretga collavuraziun cun las autoritads chantunalas» (cfr. la versiun taliana: «L'attuazione può però *avere successo* soltanto se avviene in stretta collaborazione con le autorità cantonali...»).

Ils problems sintactics che naschan en connex cun plets che vegnan duvrrads pauc, sco *privar* e *progredir* en ils dus davos exempels, sugereschan ch'i fiss da preferir soluziuns cun in lexicon main tschertgà. Quai fiss er impurtant en vista da la chapibilitad dals texts, sco nus vesain anc en il chap. 4.

3.3. La structura 'nomen + preposiziun + (artitgel +) nomen' sco equivalenza da cumposiziuns tudestgas

En connex cun la translaziun da cumposiziuns tudestgas è la schelta da la preposiziun tranter ils dus nomens d'interess. Memia savens applitgesch'ins en rumantsch la structura 'nomen + *da* + nomen' (cfr. EICHENHOFER 2005:139):

- *Erweiterungsbeitrag* → *contribuziun d'engrondiment*, *Kohäsionsbeitrag* → *contribuziun da coesiun* (Vot. 26.11.2006:5), empè da *contribuziun a l'engrondiment*, *contribuziun a la coesiun* (cfr. en la versiun taliana *contributo all'allargamento*, *contributo alla coesione*). En il *Pledari Grond* è la cumbinaziun *contribuziun a* + '(artitgel +) nomen' (tranter auter 'nomen d'acziun') bain documentada: *contribuziun a la producziun*, ~ *al mantegniment*, ~ *a l'alpegiada*, ~ *a la publicaziun*, ~ *a la concorrenza*, ~ *a la festa*, ~ *als custs*, ~ *a la cassa da malsauns*. Las entradas en il *Pledari Grond* mussan però la ferma concorrenza cun la cumbinaziun *contribuziun da* + 'nomen d'acziun': *contribuziun da construcziun*, ~ *d'investiziun*, ~ *d'amortisaziun*, ~ *da gullivaziun*, ~ *da promoziun*, ~ *da tgira*. Exclusiva è la preposiziun *da* per la specificaziun da l'agens: *contribuziun dal participant*, ~ *da fauttur*, ~ *da patruns e lavurants*, ~ *dals segirads*, ~ *da l'assicuranza da malsauns*. Per exprimer la destinaziun u il destinatari da la contribuziun fiss la preposiziun *a* il med d'expressiun il pli specific, cul qual ins pudess restrenscher in pau l'adiever frequent da la preposiziun *da*.

- *Holzfeuerungen* → *stgaudaments da laina* (Comm. 16.5.2007) sper *stgaudaments cun laina* (Comm. 30.4.2003), *Feinstaubbelastung* → *impestaziun da pulvra fina* (Comm. 16.6.2005, *Umwelt Info* 2006/2:3) sper *impestaziun cun pulvra fina* (Comm. 25.4.2001) ed *impestaziun fitg gronda tras pulvra fina* (*Umwelt Info* 2007/3:1).

En tscherts cas, nua che la relaziun tranter las duas cumponentas d'ina cumposiziun è pli complexa, po la translaziun litterala esser greva da chapir, sch'ins na s'accorscha betg immediat dal model tudestg che stat davostiers:

- *Gesundheitsversorgung* → *provediment da la sanadad* (Vot. 1.6.2008:30, 33). - En il cas da quest *calque* dal tudestg, ch'è registrà en il *Pledari Grond*, disturba la relaziun betg transparenta tranter il nomen d'acziun *provediment* ed il nomen *sanadad*. Tenor la structura da l'expressiun stuess *sanadad* esser l'object da l'acziun designada da *provediment*. Ina tala interpretaziun è dentant problematica a basa da la semantica da las duas cumponentas. Quai sa mussa bain, sch'ins cumpareglia questa cumbinaziun cun las autras cumbinaziuns che vegnan proponidas en il *Pledari Grond*. Il tip *provediment da* + '(artitgel +) nomen' cumpara là en ils suandants cas:

1. cura ch'ils destinataris dal provediment vegnan designads: *provediment d'attempads*, ~ *da la giuventetgna*, ~ *da dischoccupads*, ~ *dals povers*, ~ *da famiglia*, ~ *dal persunal*, ~ *dal martgà*, ~ *dal pajais*;
2. cura che las chaussas, cun las qualas ins vegn provedì, vegnan designadas: *provediment d'aua*, ~ *da charn*, ~ *da gas*, ~ *da carburant*, ~ *da chalur*, ~ *d'energia*, ~ *da material*;
3. cura che la qualitat dal provediment vegn specifitgada: *provediment da basa* ('Grundversorgung, Grundvorrat').

Empè dal segund adiever menziunà è pussaivel er l'adiever cun la preposiziun *cun* che cumpara medemamain en il complement dal verb *proverder*: *proverder insatgi CUN insatge* → *il provediment dad insatgi CUN insatge*. Questa soluziun è documentada en il *Pledari Grond* cun ina retscha d'exempels: *provediment cun vivonda(s)*, ~ *cun victualias*, ~ *cun aua da baiver*, ~ *cun raubas*, ~ *cun litteratura*, ~ *cun daners*, ~ *cun forza electrica*, ~ *cun ospitals*, ~ *cun medis*.

Il cas da *provediment da la sanadad* na pon ins betg attribuir dal tuttafatg a la segunda categoria d'adiever. I manca qua ina cumponenta tranter *provediment* e *sanadad*: ins na vegn numnadamain betg provedì cun *sanadad*, ma bain cun *servetschs medicinal*s che gidan a cuntanscher il stadi da la *sanadad*. Ina designaziun precisa fiss damai *provediment cun servetschs medicinal*s, quai che fiss però memia cumplitgà sco equivalent da *Gesundheitsversorgung*. Ins pudess proponer, sco expressiun pli curta, *provediment medicinal*:

<i>versiun actuala</i>	<i>soluziun alternativa</i>
Uschia duai vegnir dada a l'assicuranza da malsauns in'orientaziun che garantescha in <i>provediment da la sanadad</i> ch'è accessibel a tuttas ed a tuts per in pretsch adequat. (Vot. 1.6.2008:30)	Uschia duai vegnir dada a l'assicuranza da malsauns in'orientaziun che garantescha in <i>provediment medicinal</i> ch'è accessibel a tuts ed a tuttas per in pretsch adequat.
La finamira è plitost da garantir – tras stentas comunablas – la qualitad e la economitad dal <i>provediment da la sanadad</i> en il rom da l'assicuranza da malsauns. (Vot. 1.6.2008:33)	La finamira è plitost da garantir – cun stentas comunablas – la qualitad e la economitad dal <i>provediment medicinal</i> en il rom da l'assicuranza da malsauns.

In'otra expressiun cun *provediment* + 'adjectiv', *provediment sanitar*, ch'ins chatta en documents uffizials¹⁰, para dad esser main enclegentaivla, perquai che *sanitar* vegn associà plitost cun 'installaziuns sanitaras' che cun 'sanadad'. In'expressiun pli concreta, *tgira medicinala*, ch'ins pudess proponer a basa da la translaziun taliana (*cure sanitarie*¹¹), ha il dischavantatg ch'ella po vegnir chapida en in senn pli stretg, betg sco term che cuvra tut ils servetschs medicinal, mabain plitost sco term che sa referescha als servetschs medicinal ordaifer las intervenziuns operativas. En documents uffizials chatt'ins efectivamain *tgira medicinala* sco equivalent dal tud. *medizinische Betreuung*¹². L'expressiun *provediment medicinal*, che sa basa sin il tud. *Versorgung*, fiss pia pli univoca per il public rumantsch. Ins sto però considerar che *provediment* n'è betg in term generalmain chapibel, er sche tschertas expressiuns, sco *provediment d'aua* (= *Wasserversorgung*) u *provediment d'energia* (= *Energieversorgung*), cumparan en comunicaziuns da l'administraziun locala ed en ils meds da massa rumantschs¹³.

¹⁰ Duas ediziuns da *La confederaziun en furma concisa* (Conf. 2007:45 e Conf. 2008:51) dovran *provediment sanitar da basa*, sco equivalent da *gesundheitliche Grundversorgung* (Conf. 2007:45) respectivamain *gesundheitliche Versorgung* (Conf. 2008:51).

¹¹ «In tal modo, [il Parlamento] intende dare a quest'ultima [all'assicurazione malattie] un orientamento tale da garantire *cure sanitarie* accessibili a tutti e a prezzi adeguati» (Vot. 1.6.2008:30); «L'obiettivo consiste piuttosto nel garantire, grazie a sforzi concertati, la qualità e l'economicità delle *cure sanitarie* nell'ambito dell'assicurazione malattie» (Vot. 1.6.2008:33).

¹² Cfr. <http://www.admin.ch> > Wahlen und Abstimmungen > Chronologie Volksabstimmungen > 1991–2000 > 1.12.1996 > Erläuterungen des Bundesrates > rumantsch > Tge porta la midada da la lescha? e <http://www.apz.gr.ch> > R > Polizia da personas estras > Permissiun per pazientas e per pazients.

¹³ *Provediment* para d'esser pli derasà en Engiadina che en l'intschess renan.

En in context, nua ch'ìl provediment vegn chapì surtut sco potenzialità, sco disponibladad generala (da servetschs medicinal), pudess ins translatar *Gesundheitsversorgung* er cun *sistem da sanadad*, suandond la versiun taliana che dovra *sistema di sanità pubblica*¹⁴. L'expressiun *sistem da sanadad*, a la quala correspunda er la cumposiziun tudestga *Gesundheitssystem*, è senza dubi la pli enclegentaivla:

<i>versiun actuala</i>	<i>soluziun alternativa</i>
Cun realisar l'assicuranza da mal-sauns duain la confederaziun ed ils chantuns procurar communablamain per in <i>provediment da la sanadad</i> da buna qualidad e da gronda rentabilitad e coordinar lur mesiras. (Vot. 1.6.2008:33)	Cun realisar l'assicuranza da mal-sauns duain la confederaziun ed ils chantuns procurar comunablamain per in <i>sistem da sanadad</i> da buna qualidad e da gronda rentabilitad e coordinar lur mesiras.

- *Schuldenwirtschaft* → *economia da debits* (Vot. 26.11.2006:11), empè dad *indebitament* (cfr. en la versiun taliana *indebitamento*). - Er en quest cas è il *calque* dal tudestg registrà en il *Pledari Grond*, la furmaziun *indebitament* fiss dentant, en vista da sia trasparenza (*indebitament* ← *indebitar* ← *debit*), ina meglra soluziun che la cumbinaziun *economia da debits* ch'è chapibla be a basa dal tudestg.

3.4. *Differentas translaziuns litteralas da sintagmas e frasas*

Ils exempels suandants mussan contexts pli vasts, nua che la translaziun litterala è greva da chapir, per part pervi dad atgnadads dal rumantsch, per part pervi da cumplaziuns nunnecessarias ch'ins chatta gia en l'original tudestg.

Translaziuns litteralas pon manar a malenclegientschas sch'ins dovra meds d'expressiun main specifics en rumantsch là nua che l'original tudestg cuntogna meds d'expressiun pli specifics:

«die Nachfrage der Wirtschaft nach Arbeitskräften» → «la dumonda da l'economia da forzas da lavur» (Comm. 30.11.2006). - La chapientscha dal sintagma vegn engrevgiada da dus facturs. D'ina vart è d'observar la polisemia

¹⁴ «La Confederazione e i Cantoni provvederanno insieme a garantire un sistema di sanità pubblica economico e di qualità, nonché a coordinare le misure che intendono adottare.» (Vot. 1.6.2008:33)

da *dumonda* che ha, sper la significaziun duvrada en il passadi cità, ulteriuras significaziuns ('Frage', 'Gesuch'). Da l'autra vart irritescha l'adiever traidubel da la preposiziun *da* cun funcziuns differentas: la determinaziun da l'*agens* (*la dumonda DA L'ECONOMIA da forzas da lavur* → *L'ECONOMIA dumonda forzas da lavur*), la determinaziun dal tema (*la dumonda da l'economia DA FORZAS da lavur* → *l'economia dumonda FORZAS da lavur*) ed ina specificaziun (*forzas DA LAVUR*). Ina translaziun pli enclegentivla resulta, sch'ins dovra, empè da *dumonda*, in nomen cun ina semantica pli stretga (*basegns*) e sch'ins renunzia a la menziun da l'*agens* (*l'economia*) che n'è betg necessaria: «il basegn da forzas da lavur» (cfr. la versiun taliana: «la richiesta di forze lavoro»).

En la translaziun vegnan per part reproducidas formulaziuns cumplitgadas che fissan dad evitar er en tudestg:

- «Bei der Prioritätensetzung der noch nicht umgesetzten Massnahmen hat die Regierung das Hauptgewicht auf Massnahmen gelegt, welche die Vereinbarkeit von Familie und Erwerbstätigkeit verbessern» → «Areguard las prioritads che ston vegnir tschentadas en connex cun las mesiras che n'èn anc betg realisadas ha la regenza mess la paisa centrala sin mesiras che meglierschian la cumpatibilitad da la famiglia cun la professiun» (*Comm.* 30.11.2006).
 - Cun l'adiever dals dus terms *Prioritätensetzung* e *Hauptgewicht* resulta ina redundanza. Da curreger fiss er «bei der Prioritätensetzung der noch nicht umgesetzten Massnahmen»: ins tschenta plitost prioritads «*en la domena* da las mesiras che n'èn anc betg realisadas» («*im Bereich* der noch nicht umgesetzten Massnahmen»). En rumantsch fiss la suandanta simplificaziun adattada: «Quai che pertutga las mesiras anc betg realisadas, ha la regenza mess l'accent sin mesiras che rendan la famiglia e la professiun pli cumpatiblas».
- «In ihrer Vernehmlassung an das Bundesamt für Verkehr zum Konzessions- und Plangenehmigungsgesuch der Corvatsch AG vom Dezember 2007 für den Bau einer Zweier-Sesselbahn mit festen Klemmen 'Rabgiusa-Curtinella' auf Gebiet der Gemeinden Sils i. E. / Segl und Silvaplana beantragt die Regierung, die Konzession zu erteilen» → «En sia consultaziun a l'uffizi federal da traffic davart la dumonda da concessiun e d'approvaziun dal plan da la Corvatsch SA dal december 2007 per la construcziun d'ina sutgera da dus cun cludigls fixes 'Rabgiusa-Curtinella' sin il territori da la vischnanca da Segl e da Silvaplana propona la regenza da dar la concessiun» (*Comm.* 17.4.2008). – Pervi d'ina frasa adverbiala fitg lunga en la posiziun iniciala sa chattan las cumponentas verb-subject-object a la fin da la construcziun. La construcziun tudestga, nunlegibla, vegn reproducida en rumantsch sintagma per sintagma. La versiun taliana perencunter sposta las cumponentas verb-subject-object vers il center da la construcziun, nua ch'il nomen cun la funcziun d'object, *concessione*, cumpara gia ina giada (entaifer la frasa adverbiala che preceda las cumponentas verb-subject-object). L'attribut da *concessione* («per la costruzione di una seggiovia...») che stuess preder las cumponentas verb-subject-object

tenor la versiun originala, vegn lura spustà vers la fin da la construcziun: «nella sua presa di posizione a destinazione dell'Ufficio federale dei trasporti in merito alla domanda di concessione e di approvazione dei piani della Corvatsch AG del dicembre 2007, *il Governo chiede il rilascio della concessione per la costruzione di una seggiovia a due posti ad attacchi fissi 'Rabgiusa-Curtinella' in territorio dei Comuni di Sils i.E./Segl e Silvaplana*». In tal spustament, che renda la frasa in pau pli legibla, fiss er pussaivel en rumantsch. Ultra da quai pudess ins simplifitgar la construcziun, sch'ins lasschass davent «davart la dumonda» (en la seria da determinaziuns «consultaziun... davart la dumonda da concessiun e d'approvaziun») e duvrass ina preposiziun per colliar directamain *consultaziun cun concessiun ed approvaziun*: «En sia consultaziun a l'uffizi federal da traffic pervi da la concessiun e l'approvaziun dal plan da la Corvatsch SA dal december 2007 *propona la regenza da dar la concessiun per la construcziun d'ina sutgera da dus cun cludigls fixs 'Rabgiusa-Curtinella' sin il territori da la vischnanca da Segl e da Silvaplana*».

4. La schelta dal register da la lingua

Il suandants exempels illustreschan l'adiever da plects tipics per in register (memia) aut. Questa caracterisaziun po avair implicaziuns differents:

1) I dat plects ch'appartegnan ad in register pli aut ch'ils plects tudestgs che fissan da translatar ed èn strusch chapibels per ina buna part dal public:

- En las explicaziuns per la revisiun parziala da la lescha da chatscha chatt'ins: *ABSCHUSSgebühr* → *taxa da PRELEVAZIUN*, *ABSCHUSSplan* → *plan da PRELEVAZIUN*, *WildBESTÄNDE* → *EFFECTIVS da selvaschina* (*Vot. chant.* 24.9.2006:5s.). – L'adiever da *prelevaziun* per 'Abschuss' pon ins probablamain declerar a basa dal fatg ch'i na dat nagin nomen derivà da *sajettar* che designescha la simpla acziun. Las furmaziuns che sa basan sin *sajettar*, *sajettada* e *sajettim*, cumpiglian numnadamain ina cumponenta durativa (*sajettada* 'Schiesserei, Schusswechsel') respectivamain er pegiurativa (*sajettim* 'Schiesserei'). Il term *prelevaziun* (tenor il *Pledari Grond* 'Entnahme') è dentant strusch chapibel per il lectur/la lectura sco 'eliminaziun da selvaschina'. L'adiever dal verb è perquai da preferir. En il cas da *Abschussgebühr* ha quai per consequenza ch'ins sto menziunar l'object da l'acziun (*selvaschina*): *taxa per selvaschina sajettada*¹⁵. Er en connex cun *Abschussplan* pon ins evitar *prelevaziun*,

¹⁵ Cfr. er *Pledari Grond* 2006: *Abschuss* → «amtliche *Abschussliste* für die Hochjagd → *glista uffiziala da la selvaschina sajettada a la chatscha*».

sch'ins dovra il verb *sajettar*. Quai implitgescha, en la frasa suandanta, il remplazzament da differentes terms abstracts cun terms pli concrets: «Die allgemeine Zielsetzung besteht nach wie vor darin, im September einen möglichst hohen Anteil des *Abschussplans* zur *Bestandesregulierung* erreichen zu können» → «La finamira generala è anc adina da cuntanscher – il settember – ina quota uschè auta sco pussaivel dal *plan da prelevaziun* per pudair regular l'*effectiv*». La frasa verbala *cuntanscher ina quota uschè auta sco pussaivel* pon ins transfurmar en *sajettar ils pli blers animals (pussaivels)*. Il plan ('Abschussplan') determinesch'ins lura, precisond sia relaziun culs animals ch'èn da sajettar: «sajettar ils pli blers *animals (pussaivels)* ch'il plan *prevesa*». Er il term *effectiv* che cumpara en questa frasa pon ins remplazzar cun terms pli chapibels, *dumber da selvaschina* u simplamain *selvaschina*. La versiun transfurmada fiss lura: «La finamira generala è anc adina da sajettar il settember ils pli blers animals (pussaivels) ch'il plan *prevesa* per pudair regular il *dumber da selvaschina* / per pudair regular la *selvaschina*». Quai che pertutga il term *effectiv* è da render attent che las soluziuns alternativas varieschan tenor il context. Per part è *effectiv* remplazzabel cun *dumber*, per part cun in nomen al plural (*animals*) e per part è el simplamain danvanz (*effectiv da spezias* → *spezias*):

<i>versiun actuala</i>	<i>soluziun alternativa</i>
La finamira da la planisaziun da la chatscha è da mantegnair <i>effectivs da selvaschina sauns, ch'èn structurads</i> en moda natirala ed adattads a lur spazi da viver.	La finamira da la planisaziun da la chatscha è da mantegnair <i>dumbers d'animals sauns cumponids</i> en moda natirala ed adattads a lur spazi da viver.
<i>Effectivs memia gronds</i> sureplotteschan numnadamain il spazi da viver tradiziunal...	<i>Memia blers animals</i> sureplotteschan numnadamain il spazi da viver tradiziunal...
Tuttina èsi sa mussà ch' <i>ils effectivs natirals da tschiervs e da chavriels</i> na sa laschan betg regular mo cun la chatscha auta suletta.	Tuttina èsi sa mussà ch' <i>il dumber da tschiervs e da chavriels</i> na sa lascha betg regular mo cun la chatscha auta suletta.
Per questa chatscha stoi vegnir garantì che <i>l'effectiv da naginas spezias</i> da selvaschina vegnia periclità.	Per questa chatscha stoi vegnir garantì che <i>naginas spezias</i> da selvaschina vegnian periclitadas.
La revisiun parziala concludida dal cussegl grond na mida nagut vi da la finamira prendida en egl l'onn 1989 d'adattar <i>ils effectivs da selvaschina...</i> al spazi da viver ch'è anc existent.	La revisiun parziala concludida dal cussegl grond na mida nagut vi da la finamira prendida en egl l'onn 1989 d'adattar <i>il dumber da la selvaschina...</i> al spazi da viver ch'è anc existent.

- «Asylsuchende, die... keine Identitätspapiere *abgeben*» → «Requirentas e requirents d'asil che na *consegnan* nagins documents d'identidad» (Vot. 24.9.2006:21), «In Ortschaften mit einer Apotheke, die den Notfalldienst rund um die Uhr gewährleistet, ist die *Arzneimittelabgabe* der Ärztinnen und Ärzte eingeschränkt» → «En lieus cun in'apoteca che garantescha di e notg in servetsch d'urgenza permanent, han las medias ed ils medis in dretg restrenschi da *consegnar* medicaments» (Vot. chant. 25.11.2007:5). – Pli chapiblas fissan las variantas «Requirentas e requirents d'asil che na *preschentan* nagins documents d'identidad» (cfr. la versiun taliana: «i richiedenti l'asilo che non sono in grado di *presentare* un documento d'identità») e «En lieus cun ina apoteca che garantescha di e notg in servetsch d'urgenza permanent, han las medias ed ils medis in dretg restrenschi da *vender* medicaments». Il verb *consegnar* che cumpara en ils passadis citads è in emprast dal talian ch'è limità al ladin e ch'è er là pauc duvrà. Per 'abgeben' dovr'ins en la lingua currenta il *calque* dal tudestg *dar giu* che na fiss betg uschè adattà, en in text uffizial, sco las duas alternativs proponidas sura, *preschentar* e *vender*.

2) I dat cas, nua ch'ins na po betg discurren da registers differents en rumantsch ed en tudestg, ma il pled rumantsch è da taxar sco «memia elevà», perquai ch'el n'è betg generalmain chapibel:

- «In anderen *zukunftssträchtigen* Bereichen» → «en auters secturs *prospectivs*» (Vot. 26.11.2006:18), «eine moderne und *zukunftsweisende* Vorlage» → «in project modern e *prospectiv*» (Vot. chant. 17.6.2007:7). – Pli enclegentaivlas fissan las variantas «en auters secturs *che han bunas perspectivas en l'avegnir*» (cfr. la versiun taliana: «in altri settori che *assicurano un avvenire*»), «in project modern ed *orientà vers l'avegnir*» (cfr. la versiun taliana: «una proposta moderna e *orientata al futuro*»).
- «Die Luftwaffe überprüft täglich die Identität von *Luftfahrzeugen*» → «L'aviatica militara examinescha di per di l'identidad d'*eromobils*» (Vot. 24.2.2008:5). – *Eromobil*, l'equivalent da *Luftfahrzeuge*, fiss da remplazzar cun in term pli specific, semanticain main precis, dentant pli chapibel: *aviun* u *eroplan*. Er la translaziun taliana na dovra qua betg *aeromobile* (sin il qual il rum. *eromobil* sa basa), mabain *velivolo*, in term main general, che cumpiglia be ils meds da transport aviatric cun alas fixas (cfr. Zingarelli 2005, s. v.), pia betg ils *helicopters*.

Jau conced che la tscherna tranter precisiun semantica e chapibilitad è mintgatant ina traversada «sin il fil». Sch'i para per part inditgà da renunziar a la precisiun semantica per esser chapibel, sco en il cas cità da *Luftfahrzeug* → *aviun/eroplan*, datti er cas, sco il suandant, nua che l'exaktezza terminologica para tuttina prioritara:

«Liquidationsgewinn: Gewinn, der bei Aufgabe oder *Veräußerung* (z. B. Verkauf) eines Personenunternehmens erzielt wird» → «*gudogn da liquidaziun*: Gudogn che vegn realisà, sch'ina interpresa da persunas vegn liquidada u *alienada* (p. ex. vendida)» (*Vot.* 24.2.2008:14). – En ina tala definiziun muntass ina simplificaziun dal tip «sch'ina interpresa da persunas vegn liquidada u vendida» in'intervenziun memia ferma davart dal translatur/da la translatura. Qua sa mussan damai las restricziuns d'ina lingua minoritara, en la quala varietads sectorialas n'èn betg vegnidas sviluppadas. Ins pudess sa chapescha er tschentiar la dumonda, per quants lecturs germanofons ch'il term *Veräußerung* saja dal tutfatg cler respectivamain per quants lecturs italo-fons il term *alienazione*. Ins pudess pia criticar il linguatg memia tecnic en tut las versiuns. Tuttina na dastg'ins betg negliger la differenza tranter las linguas «grondas» e la lingua minoritara: en las cumanzas da las linguas «grondas» datti in circulo da persunas spezializadas, per las qualas terms spezial han ina referenza precisa; en la cumanza rumantscha n'è gnanc garantida questa enclegientscha limitada.

3) I dat plets ed expressiuns d'in register pli aut ch'èn bain chapibels, che paran dentant deplazzads, perquai ch'els n'èn betg uschè currentes sco ils plets tudestgs ch'els stuessan translatar:

- «Handlungsbedarf ortet die Regierung insbesondere noch bei der Verbesserung der Vereinbarkeit von Kinderbetreuung und Erwerbstätigkeit. Der Familienbericht sieht *entsprechend* schwergewichtig Massnahmen im Schulbereich vor.» → «In basegn d'agir vesa la regenza oravant tut anc tar il meglierament da la cumpatibilitad da la tgira d'uffants e da la professiun¹⁶. Il rapport da famiglia prevesa *correspondentamain* oravant tut mesiras en il sector da la scola.» (*Comm.* 30.11.2006) – A la differenza dal tud. *entsprechend* n'è l'adverb *correspondentamain* betg current en il medem senn. Pli adattà fiss *perquai* (cfr. en la versiun taliana *perciò*).
- «Die 5. IV-Revision führt ein System der *Früherfassung* und -intervention ein» → «La 5avla revisiun da la AI introducescha in sistem per registrar in cas *en moda tempriva* e per intervegnir *en moda anticipada*», «Damit die IV *rasch* handeln kann, können neu auch die Arbeitgeber eine drohende Invalidität melden. Die IV arbeitet *enger* mit ihnen zusammen...» → «Per che la AI possa reagir *en moda svelta*, pon da nov annunziar er las patrunas ed ils patruns ina invaliditad smanatschanta. La AI collavura *en moda pli stretga* cun ellas e cun els...» (*Vot.* 17.6.2007:8). – Dals quatter adverbials dal tip *en moda* + 'adjectiv', che sa chattan sin ina mesa pagina dal text cità, pudessan

¹⁶ Ina soluziun alternativa per questa frasa hai jau gia proponì sura en il chap. 3.1.

trais vegnir remplazzads cun adverbs u expressiuns adverbialas da la lingua currenta: «La Savla revisiun da la AI introducescha in sistem per registrar ils cas *ad ura* e per intervegnir *baud*», «Per che la AI possia reagir *svelt/spert...*».

5. Sbagls ed inexactezzas da cuntegn

A la fin rend jau attent a sbagls ed inexactezzas da cuntegn en la translaziun:

- «angesichts der engen wirtschaftlichen *Verflechtung*» → «En vista al stretg *detretschament economic*» (*Vot.* 26.11.2006:13). – *Detretschament* correspunda a *Entflechtung*, per *Verflechtung* fiss da duvrar *entretschament*.
- «Ergänzend dazu [zum geographisch-topographischen Lastenausgleich] wird der bestehende Lastenausgleich Soziales (SLA) neu konzipiert. Dadurch sollen extreme Belastungen für die einzelnen Gemeinden verhindert, die Anreizmechanismen und die *Steuerbarkeit* verbessert sowie der administrative Aufwand reduziert werden.» → «Per cumplettar quest instrument [la gulivaziun da las grevezzas geografic-topograficas] vegn concepida da nov la gulivaziun da las grevezzas socialas (GGS) ch'exista gia. Cun quai duain vegnir evitadas grevezzas extremas per las singulas vischnancas, meglierads ils mecanissem d'impuls e l'*imponibladad* sco er reducids ils custs e la lavur administrativa.» (*Comm.* 16.04.2008) – Qua èn dus omonims vegnids scumbigliads, *Steuerbarkeit* → *steuerbar* 'suttamess a la taglia' e *Steuerbarkeit* → *steuerbar* 'quai ch'ins po manischar, controllar'¹⁷. Il *Pledari Grond* resguarda be l'emprim term, inditgond *imponibladad (da taglia)* e *taxabilitad (da taglia)* sco equivalents rumantschs. En il context preschent, nua che *Steuerbarkeit* vegn duvrà en il senn da 'pussaivladad d'esser controllà', pudess ins proponer *controllablidad*, ina furmaziun transparenta (*controllar* → *controllabel* → *controllablidad* sco *realisar* → *realisabel* → *realisablidad*, *cumparegliar* → *cumparegliabel* → *cumparegliablidad* euv.) che ha er correspondenzas en autras linguas (engl. *controllability*, tal. *controllabilità*) cun la medema significaziun. Pli chapibel e pli adattà al context sintactic è dentant *pussaivladads da controlla*: «Cun quai duain vegnir evitads custs memia gronds per las singulas vischnancas, meglierads ils mecanissem da stimulaziun¹⁸ e las *pus-*

¹⁷ En la translaziun taliana han ins duvrà *gestibilità* (← *gestibile* 'ch'ins po manar' ← *gestire* 'manar') per 'Steuerbarkeit': «In questo modo si intendono evitare forti aggravati per i singoli comuni, migliorare i meccanismi di incentivazione e la *gestibilità* e ridurre l'onere amministrativo».

¹⁸ La substituziun da *grevezzas extremas* cun *custs memia gronds* e da *mecanissem d'impuls* cun *mecanissem da stimulaziun* hai jau commentà sura en il chap. 2.

saiivladads da controlla sco er reducids ils custs e la lavur administrativa.» La cumbinaziun *pussaiivladads da controlla* è spezialmain cunvegna pervi da la parallela cun *mecanissem da stimulaziun*: en domadus cas funcziuna in nomen d'acziun – *stimulaziun* respectivamain *controlla* – sco determinant. Las duas expressiuns *mecanissem da stimulaziun* e *pussaiivladads da controlla* pudess ins perfin «fusiunar» en l'expressiun *pussaiivladads da stimulaziun e controlla*. Anc pli legibla fiss la frasa, sch'ins duvrass l'adjectiv *pussaiivel* empè dal nomen *pussaiivladad* e sch'ins renunziass al passiv: «Cun quai duain ins evitar custs memia gronds per las singulas vischnancas, megliar la *stimulaziun e controlla pussaiivla* sco er reducir ils custs e la lavur administrativa.»

- «Im Fall eines *Begehrens* seitens der EU *nach dem Beitritt* von Bulgarien und Rumänien würde das Gesetz eine zusätzliche Unterstützung durch die Schweiz erlauben» → «Sche la UE *giavischass che* la Rumenia e che la Bulgaria *sa participassan* a la UE, permettes questa lescha in ulteriur sustegn da vart da la Svizra» (*Vot.* 26.11.2006:9). – Il sintagma *nach dem Beitritt* n'han ins betg chapì sco adverbial temporal (per il qual ins avess stuì metter *suent l'adesiun*), mabain sco complement da *Begehren*. *Begehren nach* han ins lura translata a moda verbala cun *giavischar che*¹⁹. Ina translaziun adattada pudess esser: «Sche l'UE inoltrass ina dumonda a la Svizra *suent l'adesiun* da la Bulgaria e da la Rumenia...» (cfr. la versiun taliana: «Se l'UE inoltrasse una richiesta alla Svizzera dopo l'adesione della Bulgaria e della Romania...»).
- «Sie [die Initiative] übergeht auch das ausgeprägte und wachsende Bedürfnis von Bürgerinnen und Bürgern, *sich zusätzliche Informationen zu beschaffen*» → «Ella [l'iniziativa] ignorescha er il basegn exprimì e creschent da las burgaisas e dals burgais da *procurar per infurmaziuns supplementaras*» (*Vot.* 1.6.2008:27). – En la translaziun rumantscha n'èsi betg dal tut fatg cler, a tgi che las burgaisas ed ils burgais procuran infurmaziuns. La construcziun *procurar per* vegn duvrada per il solit, sch'ins fa in servetsch ad auters. Qua fiss dentant la construcziun *sa procurar insatge*²⁰ pli adattada: «... il basegn... da las burgaisas e dals burgais da *sa procurar infurmaziuns supplementaras*».

¹⁹ Al mument da quella votaziun na pudeva l'UE betg pli giavischar che la Bulgaria e la Rumenia daventian commembers da l'organisaziun. Gia en l'avrigl 2005 aveva il parlament europeic approvà l'adesiun da quels dus pajais ed ils contracts d'adesiun eran vegnids sutscrits. En il settember 2006 era vegnì confermà che l'adesiun dueva succeder il 1. da schaner 2007.

²⁰ Cfr. *Pledari Grond* 2006: *procurar* → G [= infurmaziuns grammaticalas] → «construcziun reflexiva / i-i sa procura i-e / ella sa procura in Mercedes».

- «Die vom Grossen Rat beschlossene Teilrevision ändert nichts an der seit 1989 beschlossenen Zielsetzung, nämlich die Wildbestände möglichst naturnah und *gestützt* auf die Erkenntnisse der Wildbiologie dem noch vorhandenen Lebensraum anzupassen» → «La revisiun parziala concludida dal cussegl grond na mida nagut vi da la finamira prendida en egl l'onn 1989 d'adattar ils effectivs da selvaschina en moda uschè natirala e *protegida* sco pussaivel – tenor las enconuschientschas da la biologia da la selvaschina – al spazi da viver ch'è anc existent» (*Vot. chant.* 24.9.2006:6). – Sco ch'i para è *gestützt* vegnì legì sco *geschützt*, quai ch'ins ha translata cun l'expressiun adverbiala *en moda... protegida*. La suandanta versiun curregida cuntegna er ina midada en la successiun dals sintagmas (il cumplement *al spazi da viver...* è posiziunà directamain suenter il verb *adattar*): «La revisiun parziala concludida dal cussegl grond na mida nagut vi da la finamira prendida en egl l'onn 1989 d'adattar il dumber da la selvaschina²¹ al spazi da viver ch'è anc existent, en moda uschè natirala sco pussaivel e tenor las enconuschientschas da la biologia da la selvaschina.»

6. Conclusiun

Ils exempels preschentads mussan ch'il rumantsch sco lingua administrativa sin nivel chantunal e federal n'ha anc betg cuntanschì l'indipendenza necessaria envers ils texts da partenza tudestgs. Ils cuntegns na vegnan anc betg communitgads uschia ch'in vast public als po leger ed encleger. Da resguardar è dentant che differents passadis che fissan da meglierar sa basan sin passadis tudestgs che fissan curregibels er els. Gia quels èn per part caracterisads d'ina cumplexitad sintactica nunnecessaria, da redundanzas dal cuntegn e d'in lexicon memia abstract. I fissan damai da far sforzs per render pli legibel er il tudestg uffizial.

Sper la difficultad da sa distatgar dal model tudestg enten rediger texts rumantschs exista er la difficultad da chattar in nivel stilistic adequat per l'adiever uffizial en rumantsch. Cunquai che l'adiever uffizial pretenda ina distanza envers la lingua da mintga di, dovr'ins – en ina lingua ch'è surtut discurredda – tgunsch registers che n'èn betg chapibels per il public vast²².

²¹ La simplificaziun *effectivs da selvaschina* → *dumber da la selvaschina* hai jau commentà sura en il chap. 4 sut il punct 1.

²² Questa problematica ha gia formulà Solèr: «Ergänzt werden muss der heute wichtige Bereich der funktionierenden Schriftsprache in Verwaltung, Wirtschaft und in den Medien, die eine Sprachform zwischen H[igh] und L[ow] verlangen. Sie muss verständlich sein nach unten und die Verbindung nach oben erhalten, aus Statusgründen.» (Solèr 1999:106)

Ins sto er accentuar la difficultad particulara da translatar en ina lingua, nua che texts da model davart ils temas tractads mancan, nua ch'ils translators ston quasi sezs crear in linguatg sectorial. Ils translators talians han in'incumbensa pli simpla en quest regard, els pon sa basar sin models en lur lingua, surtut sin in discurs dals meds da massa che ha ina preschientscha blier pli ferma e che tracta temas speziels en maniera blier pli approfondada che quai è il cas en il discurs dals meds da massa rumantschs. Las translaziuns rumantschas na pon ins perquai betg simplamain «mesirar» tenor las translaziuns talianas.

I fiss er sbaglià da prender il talian sco model *tout court*. Il privel fiss grond ch'ins importass expressiuns ch'èn currentas en talian, che n'han dentant nagina basa en il rumantsch current e fissan perquai «estras» er ellas. Il talian è in model nizzaivel be en quels cas, nua ch'el dovra expressiuns ch'èn senz'auter acceptablas tenor la norma da l'adiever dal rumantsch.

L'acceptanza tenor la norma da l'adiever stuess la finala esser il criteri che regla la schelta dals meds d'expressiun. Il resguard da questa norma maina savens a simplificaziuns, sco jau hai mussà cun differents exempels. La mancanza d'ina tradiziun da «discurs birocratic elaborà» en rumantsch pudess en quest regard perfin esser ina schanza. Sche l'acceptanza dal text tar ils lecturs è la finamira principala, vegn ins a preferir soluziuns pli colloquialas a soluziuns pli distinguidas u caracterisadas d'ina complexitad nunnecessaria che imiteschan il model tudestg.²³

Bibliografia

Comm. [data] = Chanzlia chantunala dal Grischun, *Communicaziuns a las medias*, Cuir, <http://www.gr.ch> > rumantsch > nossas publicaziuns > communicaziuns > communicaziuns a las medias (per la versiun tudestga: <http://www.gr.ch> > Unsere Publikationen > Medienmitteilungen > Medienmitteilungen; per la versiun taliana, <http://www.gr.ch> > italiano > Le nostre pubblicazioni > comunicati per i media > comunicati stampa)

Conf. 2007/2008 = Chanzlia federala, *La confederaziun en furma concisa 2007/2008 | Der Bund kurz erklärt 2007/2008*, Berna, <http://www.admin.ch> > Rumantsch > La confederaziun en furma concisa 2008 > Archiv – La confederaziun en furma concisa / <http://www.admin.ch> > Der Bund kurz erklärt 2008 > Archiv – Der Bund kurz erklärt

²³ Jau engrazièl a Clau Solèr, Clà Riatsch, Renzo Caduff, Rico Valär, Georges Darms ed a Renata Coray per lur lectura critica da mes text e per lur impuls nizzaivels.

- DECURTINS, ALEXI 2001: *Niev vocabulari romontsch sursilvan-tudestg/Neues rätoromanisches Wörterbuch Surselvisch-Deutsch*, Chur
- DRG = *Dicziunari Rumantsch Grischun*, Cuira 1939ss.
- EICHENHOFER, WOLFGANG 2006: *Die Stellung der Nomen-Nomen-Komposita in Rumantsch Grischun zwischen Deutsch und Italienisch*, Tübingen
- Grossratsprotokoll [data] = Standeskanzlei Graubünden, *Grossratsprotokoll*, Chur, <http://www.gr.ch> > Institutionen > Parlament > Protokolle Sessionen
- GRÜNERT, MATTHIAS 2005: «Bündnerromanische Schriftnormen. Volkssprachliche und neolatinische Ausrichtungen in Romanischbünden zwischen der Mitte des 19. Jahrhunderts und den 1930er Jahren», *Vox Romanica* 64:64–93
- Pledari Grond 2006: *Pledari Grond*, deutsch-rumantsch, rumantsch-deutsch, cun conjugaziuns dals verbs e grammatica, Cuira
- PULT, CHASPER 1941: *Meis testamaint*, Samedan
- SOLÈR, CLAU 1998: «Sprachkontakt = Sprachwechsel. Deutsch und Romanisch in Graubünden», in: I. Werlen (ed.), *Mehrsprachigkeit im Alpenraum*, Aarau etc.:149–163 (*Sprachlandschaft* 22)
- SOLÈR, CLAU 1999: «Sprachwandel als Zeichen der Vitalität – oder als Vorzeichen des Sprachwandels», in: D. Kattenbusch (ed.), *Studis romontschs*. Beiträge des Rätoromanischen Kolloquiums (Gießen/Rauischholzhausen, 21.–24. März 1996), Wilhelmsfeld:95–108
- SOLÈR, CLAU 2002: «Spracherhaltung, trotz oder wegen des Purismus: Etappen des Rätoromanischen», *Bündner Monatsblatt* 2002/4:251–264
- SOLÈR, CLAU 2003: «Gesteuerte und spontane Spracherneuerung. Das Bündnerromanische im Alltag», *Ladinia* 26/27:103–120
- Umwelt Info* (revista da l'Uffizi per la natira e l'ambient dal chantun Grischun), <http://www.umwelt-gr.ch> > Umwelt Info
- Vot.* [data] = Chanzlia federala, *Votaziun dal pievel dals...*, Explicaziuns dal cussegl federal/*Votazione popolare del...*, Spiegazioni del Consiglio federale/*Volksabstimmung vom...*, Erläuterungen des Bundesrates, Berna (texts dals onns 2006–2008)
- Vot. chant.* [data] = Chanzlia chantunala dal Grischun, *Votaziun chantunala dal pievel dals ...*, Explicaziuns dal cussegl grond/*Votazione popolare cantonale del ...*, Spiegazioni del Gran Consiglio/*Kantonale Volksabstimmung vom ...*, Erläuterungen des Grossen Rates, Cuira (texts dals onns 2006–2008)
- Wahrig 2006 = *Wahrig*. Deutsches Wörterbuch, Gütersloh/München
- Zingarelli 2005 = *Lo Zingarelli 2006*. Vocabolario della lingua italiana, Bologna